

VÁRKONYI (HILDEBRAND) DEZSŐ ÉLETMŰVE

1.

Számomra egyszerre boldogító és nyomasztó a megtisztelő feladat: méltó módon bemutatni professzorom Dr. Várkonyi (Hildebrand) Dezső életművét, aki 1971-ben 83 éves korában bekövetkezett haláláig közel hat évtizeden át alkotott.

Nyomasztó ez a feladat, mert a mesterére felnéző tanítványnak a legjobb esetben azzal kell beérnie, hogy tudása és tiszta szándéka szerint is csak tökéletlenül érzékeltet egy hatalmas művet.

Nyomasztó ez a feladat azért is, mert mestere szellemében úgy kell szólnia, hogy reá mutatva a nemzet fennmaradását és jövőjét szolgálja, félretéve azt a jogos és nemes haragot, amelyet az alkotó ereje teljében lévő Várkonyi professzor félreállításával és agyonhallgatásával az 50-es években a magyar szellemi és pszichológiai kultúra évtizedekre kiható lerombolása és elsilányítása olyan sokunkban kiváltott.

Ugyanakkor boldogító is ez a feladat, mert hosszú hallgatás után lehetőségünk nyílt Várkonyi (Hildebrand) Dezsővel, de az egész társadalommal szemben is fennálló adósságunknak legalább részleges törlesztésére. Ez a jubileumi alkalom fáklagyújtás Magyarországon - Babits Mihály szavaival kifejezve - "Gyémántszóró asszony" országunkban:

"Éjszaka ez testvér!... Szükség van a fényre,

Vetni, amaz örült asszony útjai elébe."

Mi ez az elszórt gyémánt? Mi ez az életmű? Tőle tanultuk, hogy a pszichológia az emberi életdráma tudománya. Életműve egy kiteljesedett életdráma, amely sorsával, alkotásaival és személyiségének belső fejlődésével együtt teljes.

Várkonyi (Hildebrand) Dezső "kiművelt emberfő" volt, akiben - gróf Széchenyi István értelmében és szavaival - "az ember igazi személyiséggé" teljesedett. Integrált személyiség volt, akinek hatalmas életművét sorsának, belső vívódásainak és személyisége világosan végigkövethető szüntelen fejlődésének ismerete nélkül nem érthetjük meg.

Filozófus, pszichológus és pedagógus volt. Pedagógiáját csak pszichológiája, pszichológiáját csak filozófiája ismeretében érthetjük meg igazán.

2.

Kozmikuság, tágult látóköre, kivételes intellektusa, elméle volt. A filozófia számára mégsem volt csupán tudomány, elméleti konstrukció, hanem konstruktív küzdelem az emberi

lét végső kérdéseivel az ember létének értelmét adó kiteljesedése, emberi hivatásunk betöltése érdekében.

A filozófia és a pszichológia viszonya kezdettől fogva - 23 éves korában megjelent "Pszichologizmus és logizmus" című első tanulmánya óta - foglalkoztatta. A filozófiában eredetileg az ismeretelméletben - az 1922-ben megjelent "Tudati adottság filozófiája"-nak kritikájával - alkotott. Ehhez azonban a lételméletben is saját, következetes álláspontot kellett kialakítania. Ezért az egységes tudás végső alapjainak feltárásához az ismeretelméleti felfogást szervesen a lételméletre építette. E két filozófiai tudomány viszonyát "A Pszichológia alapvetése" című monográfiájában (1926) így jellemzi: "A metafizikai lélektan azon gondolkodás alapján formálódott ki, mely a filozófiában nem fenomenológiát, vagyis érvényes lényegeket apriori megismerését, sem érvényes észértekek rendszerét, hanem a levés és létezés tanát látta, amely szerint a létfilozófiába futnak bele az egyes részlettudományok irányvonalai, vagy benne nyugszanak az egységes tudás végső alapjai."

Várkonyi professzor a tudati adottság filozófiájának, a konszciencializmusnak kritikája során az ismeretelmélet összes kérdéseinek alapját tevő realitásproblémát veti fel és az ismeretelméleti idealizmus álláspontjának önellentmondásait - teljes spektrumában Berkeley-től s Mach-tól kezdve Kant-on keresztül Hegelig - elemzi. Igen árnyalt és brilliáns logikával vezetett gondolatmeneten mutat rá, miért van szükség egy "transzcendens minimum" felvételére ahhoz - ezen a tudattényeken kívüli "külső valóságot" érti -, hogy a realitásproblémát megoldjuk. Kritikai realizmusa annyiban új és annyiban viszi előbbre a filozófiai gondolkodást, hogy egyrészt a konszciencializmus tartalmának és érveinek bírálataban árnyaltabb és teljesebb a korabeli realista felfogásokhoz képest, másrészt továbbblép és a létező összetételének és szerkezetének lételméleti alapkérdésében is - ezt egy 1958-ban tartott előadásában foglalja össze - állást foglal. A valóság egységes lényegének problémája a legkiélezettebben a legbonyolultabb lény, az ember esetében vetődik fel, mint a test és lélek spiritualista, materialista vagy dualista problémája, még pontosabban a lélek problémája. "Lélekről vallott felfogásunk": - írja egyik íróasztal-fiókban maradt munkájában -: "az állományi egység elmélete: az emberben a tevékenységeknek egyetlen alanya van és ez a testtel egyetlen állománnyá egyesült lélek. Ezzel az embert, viselkedéseit és cselekvéseit legjobban megmagyarázhatjuk. Ha a testet, lelket egymástól külön működő és önálló ágenseknek tekintjük, zavarba jövünk: ki az alanya pl. az érzékelésnek, akarásnak stb." Később ezt írja: "Mégis feltevészerűen kell szólni a 'lélekről' mint:

- a tudatos és nem-tudatos kiterjedéstelen folyamatok végső hordozójáról (amely természetesen a testtel egyetlen szubsztanciát alkot),
- a belső élettények jellegzetes közös sajátosságáról,
- a belső élettények összességéről".

Várkonyi professzor elméleti felfogásában a szellemnek is korszerű, sajátos értelmezést ad: "A lélek egyúttal szellem is. 'Szellemissége': az anyagtól való belső függetlensége. A külső függetlensége nem szükségképpen jegye. A lelki élet kötődhet anyagi feltételekhez, de ez nem belső függés. Ez ugyanis azt jelentené, hogy az anyag létre tudná hozni a szellemi folyamatokat. Ez pedig nem történik. A belső és külső függetlenség fokozatosan valósul meg az érzékelés, az emlékezés, a képzelet, a gondolkodás és az akarás folyamataiban."

Ismeretelméleti tevékenységének egyik, az előzőnél konkrétabb problémája Kant térelmélete (1921). Kritikai realizmusa alapján ebben is saját álláspontot alakít ki, a "nativista empirizmust", amelyet néhány évvel később - 1925-ben - "Tér és térszemlélet" című munkájában fejt ki. Ez a probléma is, mint az emberélet annyi más kérdése, tovább foglalkoztatja őt, és több mint négy évtizeddel később 1967-ben befejezi azonos címmel több száz oldalas monográfiáját. Ebben már tovább gyarapított, érlett tudásával a legújabb ideg- és érzékelésettani és észleléslélektani kísérletek eredményeit is feldolgozva nemzetközi szinten is egyedülálló interdiszciplinárisan integrált hatalmas művet alkot, - ismét megfosztva a publikálás lehetőségétől.

Hasonlóképpen foglalkozik etikai kérdésekkel is, így pl. az erkölcsi szabadsággal, amelynek tárgyalása évtizedekkel később s már életszerű pszichológiai problémaként "Az akarat szabadságáról" írt, s ugyancsak kiadatlan tanulmányában bonthatózik tovább.

Valójában ebben a korai, filozófiai nevezhető korszakában érlelődik Várkonyi professzor munkásságának magvát alkotó pszichológiai antropológiája is, amely már a pszichológia területére vezet. Azonban mielőtt erre rátérnénk, szükségesnek tartjuk néhány szót szólni hosszú ívelésű életpályájának műveiből kiolvasható belső építkezési módszeréről is.

Várkonyi (Hildebrand) Dezsőt foglalkoztató alapvető kérdések - töprengő lelki alkatától és sorskonfliktusától el nem különíthető módon - szinte mind már fiatal korában felvetődtek benne. Csak néhány példát említünk erre. Mint az ifjúsággal foglalkozó lelkiatya már a század tízes éveiben ír pedagógiai problémákról. Az őt élete végéig foglalkoztató gondolkodás lényegét, a szemlélettelen assztrakció kérdését már 1920-ban, "A szemlélettelen gondolkodás kérdése" című tanulmányában felveti. Ezzel kapcsolatban a sors különösen mostoha volt hozzá. Az 1952-ben írt összefoglaló munkája, "A gondolkodás lélektana" már nem jelenhetett meg. Mégkevésbé az a - feltehetően halála előtt utolsónak megírt - gondolkodáslélektani tanulmánya "A tapasztalásról", melyet e sorokkal zárt: "Filozófiai alapfogalmak nélkül egy tudomány sem keletkezhetik, mert a tudomány észokok és az észelvek felhasználásával jöhet csak létre. A pszichológia is a 'tapasztalati valóságnak' egyik egységes ellentmondás nélküli teóriája kíván lenni. Ez az a pszichológia, melyet Marx óhaj,

mikor róla mint 'valóban tartalmas és reális tudományról' beszél." Egyébként gondolkodó elméjének igényességét jelzi, hogy saját álláspontot tükröző pszichológiai és pedagógiai munkával csak akkor jelentkezik, amikor az adott témában közzétett ismereteket saját világnézetébe beépítette. Erről tanúskodnak a legkülönbözőbb pszichológiai és pedagógiai témákban előtanulmányoknak tekinthető magasszínvonalú könyvismertetései. Szintetizált saját álláspontjának kifejtésében azonban mivel minden részprobléma elemzésében a végső alapokig hatol le - mindig valami újat, eredetit nyújt. Ezen a ponton egy pillanatra megállunk, s Várkonyi professzor munkásságával kapcsolatban két kérdést kell feltennünk:

1. Milyen értelemben volt "elméleti" pszichológus Várkonyi (Hildebrand) Dezső? és 2. valóban eklektikus volt-e, mint ahogy ilyen vélemény elhangzott róla?

Korunkban, amikor a valóság és az igazság között olykor tátongó szakadék húzódik, divatosná vált - s ez inkább kórtűnet - az elmélet és a gyakorlat szétválásáról s erőltetett egységeről beszélni. A valóban értékalkotó kultúra természetes állapotában ez a kettősség természetellenes. Igaz, Várkonyi nem volt kísérletező pszichológus, de nem volt a szó mai értelmében elméleti pszichológus sem. A szó pejoratív értelmében vett elméleti pszichológus kész eszmék rendszerét alkalmazza a pszichikai tényekre, "felülről lefelé" építkezik s nem törődik a tapasztalati tényekkel. Maga Várkonyi professzor erről így ír: "A bölcséleti lélektan" is - a kifejezést az "elméleti" lélektan szinonimájaként váltakozva használja 'felülről lefelé halad' (vagyis egy eleve elfogadott bölcséleti rendszer alkalmazása a lelki tényekre), de úgy, hogy a tapasztalás adatait tudomásul veszi és ezeket bölcséleti fogalmak segítségével értelmezi. Hogyan? Úgy, hogy "alulról felfelé" is halad: tapasztalt lelki tényekből indul ki, ezekből állapítja meg a lelki tények természetét; majd újra visszatér a tényekhez és ezeket összegezteti a létezés törvényeivel. Tehát tudományos lélektan a tapasztalat feldolgozásából épül, amelyben a bölcséleti fogalmak nélkül nem volna megbízható értékük a tapasztalati törvényeknek.

A tapasztalati és a bölcséleti vagy elméleti lélektannak a megkülönböztetése nem egészen jogos. Legfeljebb abban van különbség: hogyan és milyen mértékben alkalmazzuk a tudományos, bölcséleti fogalmakat. Nincsenek különböző pszichológiaiák, hanem csak különböző pszichológusok."

Várkonyi (Hildebrand) Dezső tapasztalatból építkező pszichológus, akinek éppen fegyelmezett bölcséleti gondolkodása tette lehetővé, hogy a 30-as évek nevelésügyi reformmozgalmában a korát messze meghaladó módon vessen fel és oldjon meg gyakorlati pedagógiai kérdéseket (a magyar közoktatásügy mai gyakorlata még mindig évtizedekkel marad el mögötte), a szociálpszichológia és az ekológiai pszichológia kibontakozása, illetve kialakulása előtt a miliő-pedagógia alapjait vetette meg. Ő volt az, aki az elméletinek tartott pszichológiájában, az emberi életdráma gondolatából kiindulva a cselekvésnek és magatartásnak a normalitás körében

megnyilvánuló rendellenességeit nemzetközi viszonylatban először nem pathológiai szempontból leírta s rendszerezte, és ezzel a mindennapi élet mentálhigiénjének gyakorlati pszichológiai fogódzó pontokat nyújtott.

Az eklekticismus vagy annak a látszata annál könnyebben vetődik fel valakinek a művészeti vagy tudományos munkásságával kapcsolatban, minél szélesebb és bonyolultabb területet fog át életműve. Várkonyi (Hildebrand) Dezső a pszichológiának szinte valamennyi területét művelte. (E területek némelyikéről ma még mások részletesebben is szólnak.) Az eklekticismusnak azonban van egy megszorító ismérve: csak annak a másoktól átvett elemekből összegzett koncepciója tekinthető eklektikusnak, akinek összegzése következetlen, elmentmondásos. Várkonyi professzor nem eklektikus. Ő olyan egységes egésszé ötvöztött életművet alkotott, amely egyetemességben is életszerűen új. Ezt akkor látjuk át, ha vele együtt megpróbálunk az ő magaslatára emelkedni. Ha emberi életdrámáinkból csak nála szűkebb horizontot fog be szemünk, elveszítjük az egészt s csupán a gazdag részletek között tévelygünk.

Várkonyi (Hildebrand) Dezső pszichológiája első pillantásra egy nagy paradoxon: a gondolkodó filozófus cselekvés-pszichológiát alkot! Csak belső küzdelmei, személyiségének fejlődése érteti meg velünk, hogy ez így természetes. Amikor 1935-ben "A cselekvések elemzése" című tanulmányában először fogalmazza meg koncepcióját, amely akkorra már a maga teljességében jelenik meg, így ír: "az emberi életnek egy olyan általános szemlélete szolgál legjobb kiindulópontul, melyet mi 'életdrámának' szeretnénk nevezni. Életünket, mint egyetlen nagy életdrámát éljük és játszuk meg, - ennek középpontja mindenkor a mi személyiségünk, - körülöttünk számos epizódistával; ez a 'dráma' lehet gazdag vagy szegény a cselekményben, lehet egyenletes menetű vagy zökkenőkben gazdag, alapjellege lehet tragikus, vagy komikus, - a lényeg itt is az, hogy mindig egyetlen nagy életdrámával állunk szemben, mikor emberi életéről van szó és amikor a drámai hős cselekvéseit értelmezni megkíséreljük."

Ismét annak vagyunk tanúi, hogy a kor különböző tudományos irányzatainak (a filozófiai pragmatizmusnak, új neveléstudományoknak, Habsburg kultúrantropológiájának, a berlini alaklélektani iskolának) a pszichológia különböző ágainak (Janet, Bleuler, a személyiséglélektani és karakterológiai kutatások, Ch. Bühler emberi életpályát átfogó fejlődéslélektana stb.) gondolatait felhasználva hogyan születik meg egy sajátosan új és interdiszciplináris megalapozottságában is sui generis pszichológia, amelyben természetes módon nyernek értelmet, szerveződnek életteljes egységbe az ember összes pszichofiziológiai és pszichológiai funkciói. (Már ebben a tanulmányban pl. a szükségletekről egy olyan fejezetet találunk, amely rövid tömörségében is annyira teljes és korszerű, hogy ma is érvényes). A pszichológia a cselekvésnek mint az emberi élet lényegének és mint rendező elvnek a középpontba helyezésével vált az élet szolgálatában álló em-

berismeret tudományává.

A részleteiben is kidolgozott cselekvéslélektan s a folytatásának tekinthető "Az emberi viselkedés és cselekvések rendellenességei a normalitás körében (Parataxisok)" című munkák sajnos ismét csak az íróasztalnak íródtak. (Csupán két tanulmány jelent még meg 1947-ben és 48-ban: A cselekvéslélektan vezető gondolatai és a Cselekvéslélektan és nevelés.) Pedig e félévszázaddal ezelőtt született koncepció még ma is előtte jár - világviszonylatban! - azoknak a most reneszánszát élő új cselekvéskutatásoknak, amelyek nyugaton, főként az NSZK-ban bontakoznak ki. De teljesebb és életszerűbb a szocialista országokban (Szovjetunió, Lengyelország, NDK) Rubinstein munkássága nyomán kialakított tevékenységpszichológiai koncepcióknál is. A magyar pszichológiai életben néhány évvel Várkonyi professzor után Harkai Schiller Pál hívta fel a 'cselekvéstan' fontosságára a figyelmet. Az ő 1940-ben megjelent cselekvéstani munkájával kapcsolatban egy könyvismertetés konstruktív kritikájával maga Várkonyi (Hildebrand) Dezső foglal állást.

Várkonyi professzor emberszemléletéből fakad, hogy az embert szüntelen fejlődésre képes lénynek tartja s "A fejlődéslélektani rendszerekről" 1934-ben írt tanulmányában a reá oly jellemző alapossággal a személyiség fejlődésének egészét áttekintve az emberi fejlődés "végső értelmezésére" törekedett. Dialektikus gondolkodását jelzi, hogy amikor felveti a kérdést: miért nem sikerült a lelki fejlődés "alapvető" sajátosságaiból eredő törvényeit és szakaszait "tisztázni" - a választ így adja meg: "Az okot abban a körülményben kereshetjük, hogy a fejlődés fogalmát nem sikerült tisztázni mindaddig, míg a biológiai szempont nem vált a lélektani értelmezésnek alapvető és szervesen bekapcsolt elvévé - s másrészt míg a sajátosan 'lelki' fogalma éppen a vele szervesen összefüggő 'biológiai'val szemben kellőképpen nem tisztázódott". Tehát a fejlődés biológiai fogalmát veszi alapul s az "élő" fogalmát egyenes vonalban folytatva jut el a "lelki" fogalmához. A fejlődés menetét és tagolódását az egyetemes életcél és az egyes életcélok korszakról-korszakra változó egymásutánja szabja meg. A "tárgyi-alanyi" korszakok változása nem ad igazi képet erről. A biológiaiinak és lelki-nek fejlődési alaptörvényei: az érés és tapasztalatszerzés, a tagolódás és egységesülés. Az eszméletek organizálódásának fejlődéstörvényeiben a tárgyi világ jelentéseinek is - de csak az érés keretein belül - rész jut. A szintetikus-globális működések megelőzik a tagolókat. Az egyes elkülöníthető lélektani alaptevékenységek, képességek fejlődési menete külön törvényeknek engedelmeskedik úgy, hogy ezek elősegítik az egységesülést - újabb kifejezéssel: az arányos koegzisztencia kialakulását - vagy bomlasztó hatással vannak rá. A túlzott tagolódás (differenciálódás) a személyiség széteséséhez vezethet.

Várkonyi professzor csak a lelki fejlődés alapkérdéseinek tisztázása után fog neki mindmáig klasszikus kézikönyvnek számító két kötetes Gyermeklélektana megírásához. (1938

és 1940.) s Bevezetés a neveléslélektanba című könyvéhez (1937.) Ezek legtermékenyebb évei. 1934 és 1944 között írja a Cselekvés Iskolájában 37 cikkét, amelyek részben előtanulmányok is neveléslélektanához, részben alkalmazó kifejtései fejlődéslélektanának és cselekvéslélektanának. Mindegyik kivétel nélkül gyakorló pedagógusok részére élethasznú útmutatás. Ebben az időszakban lát napvilágot a Nemzetnevelők Könyvtárának sorozatában, népszerű nyelven írt 3 könyve is: "A gyermek testi és lelki fejlődése"; "A lelki élet zavarai", valamint "A gyermek és környezete".

Bár pályáját 1949-ben gyakorlatilag kettőtörték, hallgatásra ítélt éveiben is szinte haláláig alkotott. Az ötvenes évek közepén néhány évig nyugdíjas szaktanácsadóként a MÁV Pályaalakmassági Vizsgáló Állomáson Horváth László Gábor biztosított számára újabb könyvei megírásához bizonyos lehetőséget. Nyitva állt ugyanakkor otthona is az őt szerető tisztelő tanítványok és barátok számára, ahol felejthetetlen élményeket jelentett a saját maga főztje és feleségével együtt felszolgált tea kortyolgatása közben a legkülönbözőbb általános és alkalmazott pszichológiai, irodalmi- és világnézetlélektani témakörben tartott előadásai.

Ebben az időszakban már csak egy-két rövidebb tanulmánya jelenhetett meg; a Pszichológiai Szemlében egyetlen egy, az általánosításról, a többi a tisztelő barátok nem minden kockázattól mentes közreműködésével. Nem mintha olyat írt volna, hiszen iskolaorvosi és gyógypedagógiai problémákról szólt, hanem mert ő írta. Pedig a már említett íróasztalfiókban maradt munkákon kívül többek között könyvet írt a bűnözés lélektanáról, a diagnosztikáról, az érzékelés lélektanáról. Ugyanúgy csupán kéziratban maradt meg - az akkori politika groteszk értelmetlenségét bizonyítva - "A szovjet lélektan elméleti alapjai és alkalmazásai" című munkája 1950-ből, amikor a szovjet pszichológiát a személyi kultusz hithő pszichológusai sem ismerték igazán, hanem csak óvatosan kerülgették. Egyébként Várkonyi professzorra mindig ez volt jellemző: politikai elfogultságtól mentesen, naprakészen volt tájékozott és tájékoztató a nemzetközi pszichológiai tudományos életéről. Már 1928-ban például nemcsak az alaklélektanról ad máig érvényesen modern értékelést - gyökereikig hatoló elemzésével ma is többet mond, mint a Gondolat Kiadónál 1974-ben kiadott alaklélektani tanulmánykötet írásai -, hanem Pavlov feltételes reflex-tanáról is.

Ugyanakkor azonban nemcsak a pszichológiában, hanem a pedagógiában is hasonlóan tájékozott volt s tudásával együtt szemléletét is fejlesztette.

4.

Az elméleti pedagógiába való bekapcsolódása gyakorlati indíttatású. 1934-ben "A cselekvő iskola lélektani alapjai" című írásában, a korábban már említett cikksorozatát így kezdi: "A mai nevelésügyi mozgalmakban és irodalomban mi sem oly gyakori, mint a réGINEK és az ÚJNAK a szembeállítás. A

reneszánsz óta voltaképpen mindig és szakadatlanul a nevelésnek megújulásáról és forradalmáról van szó; de olyan határozottsággal s oly meggyőződéses öntudattal talán még sohasem helyezték szembe az új világ követelményeit a régiek alapfelfogásával s módszereivel, mint ma, az 'új iskola, új nevelés' a 'réformez l'école!' jelszavainak idején. A megújulás törekvései többféle szempont szerint csoportosítják a (lényegükben azonos) reformgondolatokat; az egyik ily kristályosodó pont: a cselekvés (Ferriere), a tett (Lay), a munka iskolája (Kerschesteiner) elnevezéseiben és erőfeszítéseiben mutatkozik. Ezekben a jelszavakban és törekvésekben kifejezésre jut a századeleji, de különösen a háború utáni emberiség mély elégtétlensége a régi (főként Herbarti) szellem uralma ellen a nevelés elméletében s gyakorlatában, éppúgy, mint más régebbi kísérletekben vagy intő vészkiáltásokban;

Várkonyi (Hildebrand) Dezső mint egyetemi tanár maga is - ma így mondják - a felsőoktatásban dolgozó pedagógus volt. Pedagógiai írásainak azonban nem elsősorban ezért volt nagy a gyakorlati hatékonysága, hanem azért, mert azokat az ő emberismerete, emberi életdráma szemléletéből kiinduló cselekvéspanpszichológiája alapozta meg. Ez annyira így volt, hogy kezdetben - "A pszichológia alapvetésében" és még a Cselekvés Iskolájában írt cikkeiben is - a pedagógiát az alkalmazott pedagógiai pszichológia részének tekintette. Csak később változott meg ez a nézete, amikor 1946-ban a Magyar Pedagógiai Társaság ünnepi ülésén tartott "Lélektani antropológia és pedagógia" című előadásában már önállóan tartott neveléstudományról beszél, melynek emberismereti, emberismereti alapot a pszichológia, pontosabban a pszichológiai antropológia ad.

Pedagógiai előadásai és írásai mindig széles horizontúak, a nevelés gyökeréig hatolóak, korszakindító jelentőségűek voltak. Különösen három munkája tekinthető ilyennek: a már említett "Cselekvéslélektan és nevelés", a "Lélektani antropológia és pedagógia", valamint a "A nevelés 'funkcionális' fogalma" című tanulmánya.

A nevelés tudományának szüksége van pszichológiai alapokra s ha meg akar maradni az életnek értelmet adó erkölcsi felelős és boldog emberré fejlesztés tudományának, akkor szüntelenül vissza kell térnie ezekhez az alapokhoz. Úgy véljük, helyénvaló ha ebből az előadásból csupán programadó zárógondolatait röviden összefoglaljuk:

1. "a nevelésben folytatnunk kell az emberismerésnek kísérletekben és tapasztalatokban nyugvó munkáját... Ebből a szempontból a magyar pedagógusoknak tennivalói megszámlálhatatlanok: és elsősorban a lélektan méltó tudományos és társadalmi helyzetét, eredményeinek elismerését és hasznosítását kell biztosítanunk... Így elkerülhetjük a sarlatánság örökké fenyegető veszélyeit s egyben nevelésünk emberibb, mélyebb és szociálisabb lesz."

2. A nevelőknek ... magasabbra kell emelni a tekintetüket és nevelésük alapjává az antropológiát kell tenniük. Az

emberi szellem zászlaját nem szabad kiejteni a kezünkéből." E tekintetben a fogatkozás abban van, "hogy nem érvényesült eléggé közoktatásunkban a humanizmus, az igazság és a felelősség szelleme; nem voltunk eléggé tekintettel a szociális és erkölcsi gondolkodás következményeire és növendékeinket nem tudtuk mélyebben bevezetni az emberi szellemnek ezen követelményeibe."

3. "Oktatásunk eddig inkább a múltba tekintett, mint a jövőbe... Különösen a történelmi válságok idején kell döntenünk arról, fenn akarunk-e maradni, s ha igen, miképpen kell alkalmazkodnunk a jelenhez és hogyan kell biztosítanunk nemzetünk jövőjét? A nevelésnek is határozottan a jövőre irányulónak kell lennie."

4. Ki kell aknáznunk azt a gondolatkincset, amely nemzeti irodalmunkban a múlt században, a reformkortól kezdve kialakult s ezt a ragyogó századot az embernevelés, a világ-szemlélet alakítása érdekében jobban fel kell használnunk mint eddig. Madách, Vörösmarty, Arany, Széchenyi, Eötvös stb. gondolatvilágának bölcséleti és világnézeti elemeit határozottabbá kell tennünk, mint a közelmúltban történt." Madách pl. "az embert történeti fejlődésében tekinti és annak a kérdésnek a hálójában vergődik: van-e haladás? Miért küzd az ember a Földön? 'Az ember célja a küzdés maga', mondja... s így jut optimista világnézethez a történelem minden lehángoló és gyászos tanulsága ellenére is."

5. "Végül nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy az emberi szellem kiteljesedésének, a szellemi művelődésnek öntörvényűsége van; egyéni útjai is vannak, amelyeket a tapasztalati lélektan még nem tárt fel, hiszen inkább csak a tipikusait és az általános érvényűt állapította meg az emberi személy fejlődésében."

"A nevelés 'funkcionális' fogalma" című munkájában Várkonyi professzor már ennek az egyéni személyiségnek öntörvényű kiteljesedéséhez ad ma is korszerű koncepciót. A funkcionális nevelés eszméjét spontaneitása miatt - a pedagógia bírálatának keretében - az 50-es években kemény kritika éri. Várkonyi professzor azonban cselekvéslélektani szemléletével ebben a kérdésben is túllép a spontaneitás keretein és a nevelésnek az élet fejlődéstörvényein alapuló tágabb és kiegyensúlyozott értelmezését adja. Értelmezése az átöröklés hatóerőit is figyelembe véve megalapozottan optimista, mikor így ír a nevelésről: "végső értelmét az a gondolat adja meg, hogy a teljes értékű fejlődésben el lehet érni az egyén tökéletességét éppúgy, mint a búzaszem kalászos szárrá fejlődve, befejezte kifejlődésének menetét és 'készlettűvé' (entelechiává)" vált Aristoteles bölcselete szerint." Egyforma erővel hangsúlyozza, hogy a nevelés a személyiség autonóm kifejlődését figyelembevevő kibontakoztatás és egyidejűleg aktív fejlesztési folyamat, s mindkét oldalról viszonylagos teljességet nyújtó kifejtést ad, amikor mind a nevelődésben, mind az aktív nevelésben - a gyermek gyakorló tevékenységében és a nevelő miliő alakításában - egyaránt hangsúlyozza a kedvezőtlen hatások lehető elhárítását és a kedvező hatások

szüntelen biztosítását.

Hol vagyunk ma mi felnőttek, pedagógusok erre tekintettel? Hol tartanánk ma, ha akkor 40 évvel ezelőtt a magyar újjáépítés idején s utána folyamatosan komolyan vettük volna, hogy a gazdasági-társadalmi kibontakozást megvalósító ember teljesértékű kibontakozása együtt halad a gyermeket és felnőttet egyaránt körülvevő emberi, társadalmi környezet humánummal telített kialakításával?

Mit sugároz nekünk utódoknak, ez az utunkon még az árokban is felénk ragyogó gyémánt, Várkonyi (Hildebrand) Dezső életműve? Először is azt, hogy értéket keresni nem kell külföldre mennünk. Vannak nemzeti nagyjaink, s ő ilyen volt, akik a világ nagy gondolkodóival tudásban és emberségben egyenrangúak. Várkonyi professzor a máig éltek között a legnagyobb magyar pszichológus.

Hatalmas szellemi öröksége áldozatos adósságtörlesztésre kötelez magyar jelenünk és jövőnk szolgálatában. Róla történő megemlékezésünk csak szerény kezdet lehet ahhoz, hogy helyrehozzuk azt a szinte helyrehozhatatlan kárt - sőt, ki mondom: bűnt! -, amit félreállítása a magyar szellemi, pszichológiai és pedagógiai kultúrában okozott. Az elmúlt négy évtizedben lassan két pszichológus és pedagógus generáció nőtt fel anélkül, hogy intenzív kapcsolatba került volna az életműveiből sugárzó korszerű szemlélettel, tudással s emberformáló hatással. A mai pszichológusképzés - és még sokáig - meríthet belőle:

- életszerűen teljes, a végső problémák gyökeréig hatoló, tudományosan korszerű s differenciáltságában is egységes emberszemléletet, személyiségkonceptiót;

- megújíthatná magát úgy, hogy a pszichológia részterületeit igényes differenciáltsággal művelő, de a pszichológia antropológiai egységét megőrző képzést alakít ki.

Személyes példája elsősorban természetes egyszerűségével segíthet, hogy valóban tanáregyeniségekké váljunk. Rá is érvényesek gróf Széchenyi István szavai: "A legmagasabb műveltség legközelebb jár a tiszta természethez. Mindkettőnek legszebb bája a nemes egyszerűség."

Igazi szellemi vezető volt, akikre ma különösen nagy szükség van. Tevékenységével mindig túlmutatott önmagán valamire, ami nagyobb nála. Ezt köszönöm én is neki, az értékek világát, amely nemcsak iránytű utunkon, hanem végtelen távlatot is nyit, amelyben viszonylagossá csökken a köztünk lévő különbség és egyformán fontossá válik mindannyiunk kildetése.

Várkonyi (Hildebrand) a bencés áldozópap 1947 végén "elhagyta a rendet". Erről a katolikus egyháznak megvan a maga évezredes hagyományon alapuló hivatalos véleménye, s ezt a lépést ő maga lelkiismeretével megharcolta!

Várkonyi Dezső az ember azonban megmaradt a végső értékek haláláig hű áldozó papjának.

Várkonyi (Hildebrand) Dezső egyetemességében is magyar, aki életével felelt Vörösmarty Mihály kétszer is feltett kérdésére:

"Mi dolgunk a világon? küzdeni és tápot adni lelki vágyainknak. Ember vagyunk, a föld s az ég fia... küzdeni. Erőnk szerint a legnemesebbekért. Előttünk egy nemzetnek sorsa áll."